

OSMANLI DÖNEMİ VAKIF ARAŞTIRMALARINDA KUYUD-I KADİME ARŞİVİ'NİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Vakfiyelerin özeti niteliğindeki evkaf defterlerinde; vakfın adı, kurucusu, tescil tarihi, bulunduğu yer, gelir kaynakları, masraf kalemleri (giderleri) ve yönetim şartları yazılıdır. Osmanlı bürokrasisi yeni kurulan vakıfları kronolojik olarak coğrafi bölgelerine göre bir defterde kaydetmiştir. Bu defterlerin saklanması pratik hukuki uygulamalardan dolayı zaruri görülmüş ve bu zaruret de defterlerin günümüze ulaşabilmesinin temel mantığını oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısında önemli bir yere sahip olan vakıf müessesesi ile ilgili çalışmalar son zamanlarda hız kazanmış bulunmaktadır. Bu çalışmaların hız kazanmasında tarih araştırmalarının yanı sıra mülk arayışı içerisine giren gerçek ve tüzel kişilerin, bireysel ve kurumsal araştırmaları da etkili olmaktadır. Miras yoluyla bir vakıfla ilgisi olduğunu düşünen kişiler ile cemaat, dernek, kurum vb. tüzel kişilik adına sürdürülen çalışmalar vakıf araştırmalarına yönelik artan bir ilgiyi göstermektedir. Vakıflar kanununda yapılan son değişikliklerle vakıf araştırmalarının farklı bir boyut kazandığının da altını çizmek gerekir.

Vakıf araştırmalarının yoğunlaşması beraberinde önemli problemleri de getirmiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz ki vakıflara ait bilgilere ulaşma sorunudur. Osmanlı Devleti'nin, geniş coğrafyası üzerinde kurulan vakıfları göz önüne aldığımızda karşımızda büyük bir yapılanmanın olduğunu görmekteyiz.

Vakfiyelerin özeti niteliğindeki evkaf defterlerinde; vakfın adı, kurucusu, tescil tarihi, bulunduğu yer, gelir kaynakları, masraf kalemleri (giderleri) ve yönetim şartları yazılıdır. Osmanlı bürokrasisi yeni kurulan vakıfları kronolojik olarak coğrafi bölgelerine göre bir defterde kaydetmiştir. Bu

* TKGM Arşiv Dairesi Başkanlığı, Şube Müdürü.

defterlerin saklanması pratik hukuki uygulamalardan dolayı zaruri görülmüş ve bu zaruret de defterlerin günümüze ulaşabilmesinin temel mantığını oluşturmuştur.

Vakıflarla ilgili kayıtların büyük bir kısmı bilindiği üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindedir. Bunun yanında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi de oldukça önemli vakıf kayıtlarını bünyesinde barındırmaktadır.

Defter-i Hakani'nin Kısa Tarihçesi

Üç kıta üzerinde ve oldukça geniş bir coğrafyada 600 yıl hâkimiyet kurmuş ve çeşitli milletleri bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti, resmi belgeleri muhafazaya bugünkü tabirle arşivciliğe büyük önem vermiştir. Bu itibarla sahip olduğumuz arşiv varlığımız, millî olduğu kadar milletlerarası bir önem ve değer de taşımaktadır. Bu belgelerin muhafaza edildiği en önemli arşivlerden birisi de yukarıda da ifade edildiği gibi Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşividir. Osmanlı Devletinde askeri, idari ve mali amaçlarla yapılan nüfus, arazi kullanımı ve gelirlerin tespiti ile bu sayımlara dayanılarak belirlenen gelir kaynaklarının görevlilere taksim ve tahsisi işlemlerine *Tahrir-i Memleket* veya günümüz deyimini ile *Nüfus ve Arazi Sayımı* adı verilmektedir. Sayım (Tahrir) işini yapmakla görevlendirilenlere *Tahrir Heyeti*, tutulan defterlere de *Defter-i Hakani* veya *Tapu Tahrir Defteri* denilmektedir.

Tapu Tahrir Defterleri'nin bir kısmı İstanbul'da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığında, diğer bir kısmı ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Arşivinde bulunmaktadır.

Bu defterler, yalnız XV-XVII. yüzyıl tarihleri için önemli arşiv belgeleri olmayıp içerdikleri kayıtlar ve sonradan yapılan derkenar ve ilave pusulalar ile yakın zamanlara kadar uzanan çok önemli bilgileri günümüze ulaştırmaktadır. Bu defterlerin en yaygın olarak kullanılanları *Mufassal İcmal* ve *Evkaf* defterleridir. Arşivimizdeki Mufassal ve İcmal Defterlerinin bir kısmı Evkaf Defterleri ile birlikte tutulmuştur.

İstanbul'un fethinden 10 sene sonra tutulmuş, ceylan derisi üzerine Arapça ile yazılı 65.30 m. uzunluğundaki Ayasofya Camii Vakfiyesinin de aralarında yer aldığı Tapu Tahrir Defterleri kato-loğundaki Vakf-ı Cedit Defterleri ise padişahlara, valide sultanlara, sadrazam ve paşalar ile ilmi-ye sınıfına mensup kişilere ait vakıfname, hudutname vb. konulara ilişkin düzenlenmiş değişik evsaftaki belge, harita ve defterlerdir.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün temeli, Defterhâne-i Hakanî teşkilatına dayanmaktadır. Defterhâne'nin varlığına ise Fatih'in meşhur Teşkilat Kanunnâmesi'nde rastlanmaktadır.

Defterhâne'nin, Osmanlı Devleti'nin en önemli üç hazinesinden birisi sayılması, burada muhafaza edilen defterlerin devletin idari, iktisadi, askeri ve sosyal yapısını ortaya koyan ana kütükler olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kütükler ayrıca, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki toprakları kayıt altına alması bakımından da tarihî ve hukukî kıymet taşımaktadır.

Tımar sisteminin bozulmaya başlaması, tahrir usulünün yavaş yavaş terk edilmesi vb sebeplerle Defterhane'nin işlev ve önemi XVII. yüzyılın ortalarından itibaren giderek azalmış ve H.1254 (M.1839) yılında, Ceride Nezareti'ne bağlanarak Mülhak Kalem Müdürlüğü konumuna getirilmiştir. Ancak, Tanzimat hareketinin getirdiği yenilikler H.1255 yılı sonu ile H.1256 yılı başlarında (M.1840) Defterhane'nin yeniden müstakil bir daire olarak kurulmasını zorunlu kılmıştır.

1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın da etkisi sonucu **çıkartılan** 7 C.Evvel 1263 (23 Nisan 1847) tarihli Resmi Tebliğ ile tapu senetlerinin Defterhâne **mührü ile mühürlenerek verilmesi ve bu senetlerin** Defterhâne'de muhafaza edilmesi hükmü getirilmiş ve taşınmaz malların merkezi teşkilat eliyle bir sicile (*Tapu Sicili*) kaydedilmesi neticesi, günümüz modern "**Tapu Teşkilatı**"nın temelleri atılmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın da etkisi ile mülkiyet hakkının tanınarak taşınmazların kayıt altına alınması, 21 Mayıs 1847 (5 C.Ahir 1263) tarihli Tüzük (Tapu Hakkında İcra Olunacak Nizam) ile başlamış ve bu tarih, *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kuruluş tarihi* olarak kabul edilmiştir. Bu işlemin yerine getirilerek hak sahiplerine tuğralı tapu senetlerinin verilmesi için de *Defterhane-i Amire Kalemi* yetkili kılınmıştır. Bu tüzük ile; taşınmaz kayıtlarının mahallinde tutulması, bu kayıtların birer örneğinin Defterhane-i Hakani İdaresi'ne gönderilerek orada muhafaza edilmesi ve Defterhanece doldurulup mahalline gönderilen tuğralı tapu senetlerinin de mal sahiplerine verilmesi usulü getirilmiştir. Daha sonra 1858 (H.1274) tarihli 132 maddeden oluşan *Arazi Kanunu* (Arazi Kanunname-i Hümayunu) çıkarılarak mülkiyet düzeni daha sağlam temellere oturulmuştur.

Belge Adı	Dönemi	Adedi
Tapu Tahrir Defterleri	15-17.yy	2.334 Cilt
Zabit Kayıt Defterleri	1847-1934 (Yurt içi)	14.023 Cilt
Zabit Kayıt Defterleri	1847-1917 (Yurt dışı)	7.876 Cilt

Kuyud-ı Kadime Arşivindeki Tapu Tahrir Defteri Kataloğunda yer alan 214 adet Vakf-ı Cedit defter ve belgelerinden bir kısmı ile XV ila XVII. yüzyıllara ait mufassal tarzda tutulan 50 evkaf defterinden 9 adedi Balkan coğrafyasını kapsamaktadır.

Milli sınırlarımız haricinde kalan yerlere ait özel mülkiyete ilişkin taşınmazların tapu kayıtlarını kapsayan Zabit-Kayıt Defterleri; 1847 yılından başlayıp 1917 yılında son bulmaktadır. Bu kapsamdaki defterler, 7.876 ciltten oluşmaktadır.

Tarihi bağımız olan ülkelere arşiv desteği verme bağlamında Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Filistin ve Kosova devletlerine, bölgelerine ait Arşivimizdeki belgelerin mikروفilm veya dijital kopyaları yapılan protokoller çerçevesinde T.C. Dışişleri Bakanlığımız kanalıyla verilmiştir.

H.1257/M.1841 Tarihli Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfiyesi

“**Kuyud-ı Kadime Katalogu**” adlı kitap ile ilgili çalışmalarımız halen devam etmekte olup 2012 yılı içerisinde kitabın yayımı tamamlanacaktır.

Osmanlı Devleti Toprakları Üzerinde Kurulan ve Arşiv Dairesi Başkanlığı Arşivinde Kayıtları Bulunan Ülkeler		
AVRUPA	ASYA	AFRİKA
Arnavutluk	Filistin	Libya
Bosna-Hersek	Gürcistan	
Bulgaristan	Irak	
Hırvatistan	İsrail	
Karadağ	Lübnan	
K.Kıbrıs Türk C	Suriye	
Kıbrıs R.K.	Suudi Arabistan	
Kosova	Ürdün	
Macaristan		
Makedonya		
Romanya		
Sırbistan		
Slovenya		
Yunanistan		

Balkan Coğrafyasına Ait Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Bulunan Defterler

Defter Adı	Sayısı
Mufassal Defterleri	203
İcmal Defterleri	162
Evkaf Defterleri	51
Ruznamçe Defterleri	1364
Cebe Defterleri	88
Kal'a ve Mustahfazat Defterleri	80
Derdest Defterleri	169
Anadolu ve Rumeli Yoklama Defterleri	3
Vakf-ı Cedit Defterleri	214
TOPLAM	2334

Kuyud-ı Kadime Arşivinde XV-XVII. yüzyıllara ait 50 adet Evkaf Defteri bulunmaktadır. Bunlardan 9'u Vize, Selanik, Niğbolu, Edirne, Çirmen, Silistre ve Siroz'a ait defterlerdir.

548 Cilt Numaralı Vize Evkaf Defteri I. Cilt,

Tarihi yazılı olmayan bu defterde tuğra ve kanunname de bulunmamaktadır.

Nahiyeleri: Vize, Hatunili, Pınarhisarı, Bergoz, Hayrabolu, Çorlu.

549 Cilt Numaralı Vize Evkaf Defteri II. Cilt,

I. Ciltte olduğu gibi tarihi yazılı değildir, tuğra ve kanunnamesi de yoktur.

Kazaları: Silivri, Hass-ı Mahmud Paşa, Kırkkilise,

Nahiyeleri : Babaeski, Hassa-i İstanbul.

553 Cilt numaralı Selanik Evkaf Defteri,

H. 976 tarihli bu defterde tuğra ve kanunname yoktur.

Kazaları: Avrathisarı, Yenice-i Vardar.

Nahiyeleri: Selanik, Karaferye.

559 Cilt numaralı Niğbolu Evkaf Defteri,

H. 987 tarihli bu defterde tuğra ve kanunname yoktur.

Nahiyeleri: Niğbolu, Tırnovi, Yanbolu, **Çernovi**, Herazgrad, Lofça, Zagra-i Eskihisar, Plevne.

561 Cilt numaralı Silistre Evkaf Defteri,

III. Mehmed, dönemine ait H.977 tarihli bu defterin kanunnamesi yoktur.

Nahiyeleri : Akkerman, Silistre, Hırsova, Varna, Tekfurgölü, Prevadi, Rosikasrı, Karınabad, Aydos, Ahyolu, Yanbolu.

563 Cilt numaralı Edirne Evkaf Defteri, I. Cilt,

H. 976 tarihli bu defterin tuğrası ve kanunnamesi yoktur.

Nahiyeleri: Edirne, Dimetoka, Zagra-i Eskihisar, Tatarpazarı, Kızılağaç, Karınabad, Hasköy, Akçakızanlık, Gümülcine, Yanbolu, Filibe, Ergene, Şumnu, Herazgrad, Firecik.

562 Cilt numaralı Edirne Evkaf Defteri, II. Cilt,

Kanunnamesi olmayan H. 976 tarihli bu defterde Şehzade Bayezid'e ait tuğra bulunmaktadır.

Nahiyeleri: Edirne, Dimetoka, Zagra-i Eskihisar, Tatarpazarı, Kızılağaç, Filibe, Firecik, Keşan, Somako, Cısr-i Ergene, İpsala, Tatarcık.

572 Cilt numaralı Çirmen Evkaf Defteri,

Tarihi yazılı olmayan bu defterin tuğrası silik olup kanunnamesi de yoktur.

Nahiyeleri: Çirmen, Hasköy, Ergene, Rodosçuk, Akçakızanlık, Yenice-i Çırpan.

577 Cilt numaralı Siroz Evkaf Defteri,

H. 977 tarihli bu defterde tuğra ve kanunname bulunmamaktadır.

Nahiyeleri: Timurhisar, Yenice-i Karasu, Kavala, Drama, Kala-i Kavala, Zihne, Siroz, Nevrokob, Varna, Yanbolu.

Tapu Arşiv Otomasyonu Projesi (TARBİS)

TARBİS Projesi ile kurumumuzda mevcut Osmanlıca arşiv belgelerinin, en son teknoloji kullanılarak taranması, mikrofilmlerinin alınması, belli indeks alanlarının transkribinin yapılarak dijital ortama aktarılması, indeks ve kataloglarının oluşturularak arşiv otomasyonu yazılım ve alt yapısının kurulması suretiyle, arşiv bilgi ve belgelerine yetki verilmiş kişilerin güvenlik çerçevesinde kolayca ulaşımının sağlanması amaçlanmıştır.

2.334 Cilt Tapu Tahrir Defteri ile 7.876 Cilt yurt dışı Zabıt-Kayıt Defterinin de aralarında bulunduğu belgeler, TARBİS Projesi kapsamında sayısallaştırılmıştır. 3 Temmuz 2009 tarihinde tamamlanarak işleme alınan projede Osmanlı coğrafyası'nda bulunan günümüzdeki yaklaşık 25 ülkeye ait 25 Milyon civarındaki tapu kaydının transkribi yapılmış ve toplam 3 milyon poz mikrofilm alınmıştır.

TARBİS ile;

- Proje kapsamındaki belgelerin mikrofilmleri alınarak asırlarca daha yaşatılması sağlanmıştır.
- Arşiv belge ve bilgilerine hızlı bir şekilde ulaşılabilme bu bağlamda gerek yerli ve gerekse yabancı araştırmacılar araştırmalarını sayısal ortamdaki veriler üzerinden yapabilmektedir.
- Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarına sayısal ortamda bilgi ve belge desteği verilebilmektedir.
- Çalışmalar, sayısal ortamdaki veriler üzerinden yürütüldüğünden , personel ortam koşullarındaki olumsuzluklardan etkilenmemektedir.
- Arşivde bulunan belgelerin giriş-çıkış trafiğinin, arşiv malzemesinin kimlere ne zaman ve ne amaçla verildiği gibi konuların takibi yapılabilmektedir.
- Sayısal ortamdaki verilere ait her türlü rapor ve istatistikî bilgilerin alınması mümkün olabilmektedir.

Proje kapsamında bulunan yurt dışı tapu kayıtları ile ilgili toplam 23 indeks alanından 15 alanın (Bu alanların içerisinde taşınmazın malikinin ve babasının adı, malikin niteliği, vakfın adı, taşınmazın bulunduğu il, ilçe ve köy/mahalle adları da yer almaktadır.) transkribi yapılarak sisteme aktarılmış, diğer 8 alanın veri girişleri ise talep halinde yapılmak üzere alanları boş bırakılmıştır. Vakfın tapu kayıtları ile iki şekilde ilişiği bulunmaktadır. Bunlardan ilki mülkiyet diğeri ise taşınmaz üzerinde vakıf şerhi biçimindedir.

TARBİS Projesi; gerek Balkan vakıfları ile ilgili araştırmalarda ve gerekse vakıf tüzel kişiliğinin malvarlığının tespiti çalışmalarında büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Proje ile Balkanların da aralarında yer aldığı Osmanlı Coğrafyasındaki mazbut ve mülhak vakıflara ait kişisel ve kurumsal talepler hızlı bir şekilde karşılanabilmektedir.

Kaynak israfının ve mükerrerliğin önlenmesi için vakıf ile ilgili arşiv belgelerimiz Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yürütülen VAYS Projesi bünyesinde sayısallaştırılarak bilahare TARBİS'e entegre edilmiştir.